

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР: ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ БАЗИ

Мета дослідження – простежити динаміку формування науково-термінологічної бази українського політичного фольклору за сто років (1917–2020 рр.). У центрі уваги авторки – малі фольклорні форми: частушки, вірші-монострофи, паремії, дотепи, пародії на відомі пісні й традиційні жанри (колядки, щедрівки) та інші зразки політичного фольклору, що мають антирадянське, антикомуністичне спрямування. Географічні межі дослідження – територія т. зв. «підрадянської» України, де єдиною можливою формою народного спротиву був фольклор. Джерельною базою дослідження стали як власні записи, так і опубліковані матеріали. Теоретична база праці – монографії і статті українських та зарубіжних учених.

Ключові слова: політичний фольклор, антирадянський фольклор, малі фольклорні форми, вірші-монострофи, частушки, нововвори ХХ століття.

The purpose of the study is to consider the formation dynamics of the scientific and terminological bases of Ukrainian political folklore over a hundred years (1917–2020). The authoress focuses on small folklore forms such as chastushki, monostrophe rhymes, paremias, witticisms, parodies on famous songs and traditional genres (Christmas carols, schedrivky), as well as the other examples of political folklore with anti-Soviet and anti-communist orientation. Geographical limits of the investigation cover the territory of the so-called «sub-Soviet» Ukraine, where folklore has been the only possible form of people’s resistance. Both own records and published materials have become the source base of the study. Monographs and articles by Ukrainian and foreign scientists have formed the theoretical basis of the work.

Keywords: political folklore, anti-Soviet folklore, small folklore forms, monostrophe rhymes, chastushki, innovations of the 20th century.

Для початку ХХ ст. характерний бурхливий перебіг історичних подій. Так само бурхливо розвивалася і народна творчість. Це засвідчують публікації в «Етнографічному віснику», а особливо – мало не щоденні фіксації «новітнього фольклору» у знаменитому «Щоденнику» академіка Сергія Єфремова. Не дивно, що в усній традиції села і міста, військових спільнот і навіть у середовищі інтелігенції та декласованих елементів (безпритульних, злодюжок та членів різних банд) виникли і закріпилися такі жанри і форми фольклору, які давали змогу оперативно реагувати на зміну політичних подій. Учені 20-х років ХХ ст. уже фіксували такі фольклорні новотвори, як частушка, політичний анекдот, оповідання і меморат, сатиричні пісні та вірші, епіграми, чутки, загадки і приказки, каламбури, настінні графіти та інвективи.

Тож одразу постало питання про створення термінологічної бази на позначення цих фольклорних новотворів, окреслення жанрової системи. За це взялися фольклористи, члени Етнографічної комісії ВУАН: академік Андрій Лобода, Володимир Білий, Віктор Петров, Михайло Гайдай, Віра Білецька та ін. Так уже в першій книзі «Етнографічного вісника» (Київ, 1925) були опубліковані фундаментальні статті Володимира Білого, Олени Пчілки, присвячені новотворам, а в наступних – статті Андрія Лободи, Віктора Петрова, Миколи Левченка, Віри Білецької, Никанора Дмитрука, Івана Галюна та Івана Капустянського разом із добірками записаних ними матеріалів [17, с. 22–36; 4, с. 37–40; 1, с. 38–43; 19, с. 44–60; 2, с. 61–67; 13, с. 45–53; 7, с. 54–59].

Так, за словами О. Олексієвої, найбільш природною фольклорною формою, що блискавично швидко реагувала на мінливе політичне життя, виявилася частушка. На її погляд, ця коротенька, 4–6 рядкова пісня, яку в народі так і називали «коротенькою» або «ріденькою» піснею (на відміну від пісні «догої»), «вільно й легко варіюється», «не маючи складного мис-

тецького замислу, легко вбирає в себе будь-який зміст», «має нахил до сатири і гумору», «вона легко твориться, її швидко засвоюють, але й швидко забувають» [17, с. 23]. Частушка, на думку О. Олексієвої, – це факт зрощення російської та української пісенної традиції, вона транспортована з Росії, її співають «здебільшого українсько-російським жаргоном» [17, с. 23–25].

Володимир Білий цей жанр означив як «революційна частушка», зауваживши, що «більшість сучасних пісенних новостворів належить до так званого «яблучка», найулюбленішого жанру революційної частушки» [17, с. 27]. Своєрідним продовженням цієї студії стала стаття голови Етнографічної комісії ВУАН, академіка Андрія Лободи «Від частушки до пісні довгої». Учений послуговувався тією ж самою термінологією («коротенькі пісні», «частушки») і на прикладі записаних різними збирачами зразків обґрунтував думку про те, що саме з цих малих пісень згодом утворюються т. зв. пісні «довгі», зокрема кобзарські [13, с. 45–53].

Важливі спостереження над процесом фольклоротворення, що відбувався в 20-х роках, висловила Віра Білецька у статті «З студій над сучасними піснями» [1, с. 38–43]. І хоч дослідження стосується однієї конкретної пісні «Чум-чарачу-рара», авторка спостерегла, як побачимо далі, механізм творення всіх частушок 20–30-х років. Зокрема, В. Білецька зауважила: «“Чум-чарачу-рара” як пісня не являє собою чогось цільного щодо змісту, – це збірка окремих уривків, спяних між собою єдністю мелодії та приспівом суто механічно, як це часто можна спостерігати при виконанні сучасних коротеньких пісень, що співаються, нанизуючись одна за одною». І далі: «Найбільш стала частина цієї пісні, що трапляється в багатьох варіантах, розповідає про крадіжку коней [...]. Решта не має ніякого зв'язку з цією частиною пісні й являє собою цілком випадкові уривки» [1, с. 38]. Зробивши текстоло-

гічний аналіз численних варіантів, В. Білецька неодноразово наголосила на тому, що пісня часто являє собою або низку куплетів на політичні теми, у формі запитань та відповідей [1, с. 40], які в одних випадках співаються як продовження пісні про крадіжку коней, а в інших зовсім окремо нанизуючись один за одним [1, с. 41]. А насамкінець фольклористка дійшла висновку, що «центром ваги» пісні, тобто її текстовим ядром, був саме приспів, а не зміст, що часто бував випадковим, без певного зв'язку [1, с. 43].

Віктор Петров у статті «З фольклору правопорушників» означає це явище як пісенні контамінації: «Низка окремих образів, що ввійшли в зміст давно відомих пісень, складають матеріал для новіших пісенних контамінацій» [19, с. 49].

Таким чином, уже в 20-х роках ХХ ст. учені наблизились до розуміння фольклорної формули як стійкої, ритмічно впорядкованої словесної конструкції, найхарактернішого явища фольклорної поетики, яка може функціонувати як самостійно, так і поєднуватися з іншими формулами у фольклорних текстах [11, с. 422–423]. І отже, усі новотвори початку ХХ ст. – це не стільки контамінація образів, мотивів або окремих завершених за змістом пісень, скільки контамінація окремих, самостійних, поширених фольклорних формул, що складаються з одного і більше сегментів і структурно об'єднуються навколо іншої, сталої часто навіть беззмістовної («чум-чарачу-рара») формули.

Думку В. Петрова розвиває академік А. Лобода в уже згадуваній статті «Від частушки до пісні довгої». Він висловлює цікаві спостереження над виникненням т. зв. «довгих», контамінованих пісень: «Дуже часто співано їх [коротенькі пісні. – Л. І.] на зборах, гулянках, вечірках, концертах. Отож, не раз на таких зборищах після того, як хтось проспівав якусь частушку, траплялося, що інший частушкою ж заперечував або підтримував, розвивав далі думку першого і т. п.; кі-

нець-кінцем, через цей звичай могли утворюватися навіть цілі низки більш-менш близьких змістом частушок, готових вже об'єднатися в довгі пісні» [13, с. 47]. Учений підтверджує свої спостереження яскравими прикладами і додає, що іноді з окремих «коротеньких» пісень не тільки утворюються пісні «довгі», але й додаються до них приспіву» [13, с. 47], що, власне, і виконують функцію консолідуючої формули і мають водночас формотворчу функцію для структури тексту. На підтвердження своїх висновків А. Лобода навів зразки пісень, записаних 1926 р. у Броварах від кобзаря Бориса Олиханова [13, с. 5–152], що їх утворено з окремих частушок. Саме за таким принципом утворена, наприклад, «Дума про голод» Єгора Мовчана та інші думи 30–50-х років.

Велику добірку фольклору 20-х років, переважно прозових жанрів (анекдоти, чутки, оповідання, жарти і дотепи), а також пісні, частушки і вірші, пародії на відомі пісні, епіграми, загадки, приказки, каламбури, розшифрування аббревіатур зафіксував протягом 1923–1929 рр. літературознавець Сергій Єфремов у своєму «Щоденнику» [9]. Учений застосовував до цих зразків загальний термін: «новітній (деколи «модерний») фольклор». Ці записи особливо цінні для фольклористів, адже здебільшого С. Єфремов фіксував не лише текст, а й записував обставини, за яких він функціонує, відомості про виконавців, тобто увесь виконавський контекст твору, політичні події, які спричинили виникнення того чи іншого анекдоту, різні варіанти, або, як він їх називав, «редакції», часто робив короткий аналіз твору. До цієї методики запису фольклористи дійшли лише згодом. Політичні анекдоти в щоденниках Сергія Єфремова ретельно проаналізував Михайло Чернопиский у монографії «Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття» [31].

Окремі записи фольклору 20-х років політичного спрямування фіксували в різних куточках України та Кубані корес-

понденти Етнографічної комісії ВУАН за її завданням. Частково їх опублікували Валентина Борисенко у книжці «Свіча пам'яті» (2007) [5] та Євген Пащенко у виданні «Український політичний фольклор» (2008) [28] (передрук у кн. «Український політичний та еротичний фольклор» (2017) [29, с. 6–86]). Зрозуміло, що збирачі для жанрової ідентифікації певних зразків послуговувалися не науковою, а народною термінологією, тож у преамбулах і коментарях, а також у заголовках добірок фігурують такі назви, як «частушка», «нові пісні», «пісні року 1918», «пісня на мотив Інтернаціоналу», «гричаники», «пісня за бандита Медведьова», «пісні про горожанську війну та військовий комунізм», «пісні українського люду», «сучасні приказки, що повстали проміж селянства» (а насправді вірші-монострофи і частушки), «приказки», «яблучко», «прислів'я та приказки» тощо [29, с. 6–43].

Як бачимо, народна традиція мала багату термінологію на позначення одного й того ж явища: «коротенькі пісні», «ріденькі пісні», «пісеньки», «приказки», «частушки». Очевидно, що вони розрізнялися за функціональним принципом, у той час як науковці ідентифікують жанри переважно за тематикою чи структурою тексту. Наприклад, до «приказок» один із записувачів зараховує і звичайні частушки (8+7) і частушки типу «яблучко» (5+5), і власне приказки з одного-двох рядків, і вірші-монострофи на 4–6–8 рядків:

Як був цар та цариця, то їли коржики та паляниці,
Як прийшли німці, то позадирали штанці,
Як прийшли більшовички, то поїли й сухарчики.
Настала совітська власть, то нічого і в рот покласть
[28, с. 37].

Деякі збирачі здійснювали систематизацію частушок за тематичним принципом, тобто виявляли на інтуїтивному рівні певний науковий підхід до записаного ними матеріалу. Ось

що пише кореспондент Ф. Т. Кухар із с. Титьків Полонського р-ну Бердичівської округи (тепер Хмельницька обл.): «Ці частушки та приказки поділяються на колективні (ті, що за колектив) та антиколективні, але так як більшість людної поза колективом, то звичайно, більше частушок тих, що проти колективізації. Але як одні, так і другі виникли з народних уст цього [1930. – Л. І.] року» [28, с. 32].

На жаль, всі ці записи та дослідження з відомих причин були перервані на тривалий час.

Щоправда, фіксація та публікація фольклору антирадянського змісту відновилась під час німецької окупації, а згодом у середовищі української діаспори. Значний внесок у цю справу зробили своїми збірками Григорій Сенько та Юрій Семенко [15; 21; 22; 23].

Завдяки їм у термінологічне поле української фольклористики увійшли такі поняття, як «приповідки-частівки», «підсовітські анекдоти», «правдивий фольклор», тобто альтернативний до т. зв. «радянського фольклору», «фольклор всенародного спротиву», «фольклор національно-визвольної боротьби» тощо. Так у праці «Правдивий український фольклор під совітами» Григорій Сенько зауважив: «Який не є жорстокий терор на українських землях, – народ творить правдивий фольклор. Передається він пошепки, з уст до уст, без радіо, кіно і театрів, та широко розповсюджується. Ніде він не зупинився і в ніякі збірки не попадав, але став широко відомим серед українського народу» [23, с. 4].

Праця Григорія Сенька – це перше після Михайла Драгоманова ґрунтовне наукове дослідження українського політичного фольклору. Учений простежив історію виникнення малих фольклорних форм від кінця XVIII ст. до сорокових років XX ст., з'ясував обставини та події, котрі спричинили появу найпоширеніших і маловідомих частушок та віршів, зосереджуючи увагу саме на новотворах першої половини XX ст.

Праця Г. Сенька цінна ще й тим, що базується на його власних записах, зроблених переважно на Чернігівщині й Полтавщині (зокрема від кобзаря з Полтавщини Івана Драча), а також на Київщині, Харківщині, Поділлі.

На позначення малих фольклорних форм (віршів і частушок) Г. Сенько обрав, очевидно, народні терміни: «приповідка» («В ті часи вже серед народу була дуже поширена приповідка, що говорила про грабунки Московії і москалів:

Москалики-соколики поїли всі наші волики,
А коли вернетесь здорові, то поїсте і останні корови
[23, с. 5])

та «приповідка-частівка» («Українські приповідки-частівки існують як окрема форма народної творчості. [...] Ці приповідки-частівки розкривають ту жахливу дійсність, у якій перебуває наш народ» [23, с. 32]).

У збірці Юрія Семенка «Народне слово» (1964) представлені такі жанри політичного фольклору: приказки і прислів'я, загадки, частівки, думи, жарти (власне, анекдоти). Фактично ця книга вміщує всі попередні збірки, видані в діаспорі, а також і власні записи автора, про що сказано у передмові: «Подані в збірнику “Народне слово” зразки сучасного українського фольклору записані мною на Криворіжжі – на землях колишніх Вольностей Війська Запорізького. В 1941–1944 роках вони були опубліковані в часописі “Вільна Україна”, перейменованому навесні 1942 р. з наказу німецького нацистського управління на “Дніпропетровську газету” і в криворізькому тижневику “Дзвін”. Частина частівок наводиться за брошурою Гр. Сенька “Правдивий український фольклор під совітами. Народні приповідки-частівки”. Вінніпег, 1947, 32 стор. У розділі “Жарти” використано “Советські анекдоти” О. Шиля» [15, с. 16].

У передмові та в преамбулах до окремих розділів (збірка впорядкована за жанрами) Ю. Семенко оперував термінами

«сучасний український фольклор», «фольклор, що має проти-советський зміст», «протикомуністичний фольклор».

Особливо важливий для нас розділ «Приказки і прислів'я» (с. 17–22), де хоч і не багато зразків уміщено (всього 41), але в преамбулі до нього знаходимо цікаві спостереження стосовно творення, функціонування та механізмів актуалізації давніх паремійних текстів. Так наприклад, в основу дефініції самого жанру «приказки» фольклорист поклав його народне розуміння, практично те ж саме, що зафіксоване й збирачами Етнографічної комісії ВУАН. Але якщо збирач ідентифікував цей жанр за функціональним принципом (її виконують або як частушку, або як вірш, або як примовку), то Ю. Семенко намагався окреслити межі жанру, з'ясувати механізм творення та поліфункціональність таких приказок у фольклорному середовищі. Приміром, на його думку, приказки – це висновкові або якісь інші дрібні частини більших фольклорних текстів, які відділилися від них: «Основа приказок, прислів'їв лежить у піснях, частівках, казках, жартах. Висновки, повчання пісень, байок, анекдотів, набувши стислого вигляду, стають “крилатими” – робляться узагальнюючими висловами» [15, с. 17].

Григорій Сенько, а за ним і Юрій Семенко, виходячи з поліфункціональності таких моностроф, ввели терміни «приповідки-частівки» та «частівки-приказки»: «В сучасному українському фольклорі відоме речення:

Гречку, просо і овес забирає МТС,
Жито і пшеницю відсилають заграницю,
А посліди і буряк – для робочих і селян,

співають як частівку, а також вживають розчленовано на кілька самостійних частин або разом як приказку» [15, с. 17].

Оскільки на той час ще не була розроблена теорія формульного походження фольклорних текстів, то Ю. Семен-

ко, подібно до А. Лободи та В. Білецької, хоч і спостеріг це явище, усе ж фольклорні (мовні) формули назвав приказками, прислів'ями, крилатими висловами або навіть реченнями, вважаючи, що «подібне побутування частівки-приказки вказує на відмінене походження прислів'я» [15, с. 17].

Помітивши, що цитований ним текст в одних випадках співають як частушку, а в інших розчленовують на «кілька самостійних частин», Юрій Семенко, власне, й виділив фольклорну формулу як самостійну частину тексту, яка може існувати (побутувати в народі) і окремо, як прислів'я чи приказка, і в сукупності з іншими, як складова частина пісні, вірша чи частушки. Важливо, що упорядник відібрав до друку і розмістив поруч саме ті віршовані приказки, які складаються з двох однакових формул, кожна з яких або повністю варіюється, або розпадається ще на окремі сегменти, які у свою чергу також варіюються, або ж поєднується з якоюсь ще іншою формулою. На цьому прикладі Ю. Семенко показав схему творення частушок, приказок та інших моностроф періоду 20–50-х років ХХ ст.:

Нема хліба, нема солі, а до того ще й голі,
Нема хліба, нема сала – контрибуція забрала,
Нема хліба, нема сала – п'ятилітка все забрала,
Нема хліба, нема сала – конституція забрала,
Нема хліба, нема сала – бо радвлда все забрала
[15, с. 21].

Таким самим наочним прикладом є й цитовані вище формули «Жито і пшеницю відсилають за границю» та «Гречку, просо і овес забирає МТС», – вони функціонують самостійно і контамінуються або з різними модифікаціями одна одної, або з іншими формулами: «Жито та пшениця пішла за границю, ячмінь і овес – на МТС, а для трудящих Союзу залишили кукурудзу»; «Жито та пшениця пішла за границю, ячмінь і овес – на МТС, а кукурудзу та буряки їмо ми, колгоспники-дураки» [15, с. 21–22].

Цікаво простежити трансформацію цієї формули в записах інших збирачів. Приміром, у дослідженні Григорія Сенька «Правдивий український фольклор під совітами» вона звучить так:

Гречку, просо і овес забирає МТС,
Жито і пшеницю – посилають заग्रяницю,
А посліди і бур'ян для робочих і селян
[23, с. 20].

Літературознавець Василь Пахаренко повідомляє про поширення цієї монострофи в різних областях України – на Чернігівщині, Луганщині, Вінниччині. Один з варіантів, інкорпорований у спогад про голодомор 1933 р., опублікував він 1991 р. За словами записувача, такі тексти у вигляді записок, табличок знаходили переважно коло трупів загиблих коней. Однак зрозуміло, що це лише пристосований до певних обставин популярний вірш-монострофа:

Здохла чи вмерла, копитами небо підперла.
Масло, пшеницю вивезли за границю,
Ячмінь та овес згноїв МТС,
Не дивуйтесь, добрі люди, – завтра й з вами таке буде
[18, с. 52].

Про те, що виконання цього вірша відбувалося за різних обставин, засвідчують спогади про голод, записані студентами Києво-Могилянської академії. Так уродженка с. Козинівка Чернігівської обл. згадує: «У колгоспі працювали від зорі до зорі за сто грамів відходів зерна. Тому була серед колгоспників така частівка:

Жито і пшеницю – усе за границю,
Ячмінь і овес – державі увесь,
А ви, хлопці, на полову заключайте умову [...].

Був і такий випадок. На фермі помер кінь і лежав на подвір'ї.
Хтось написав такий вірш і поклав зверху:

Жито і пшеницю – усе за границю,
Ячмінь і овес – державі увесь,
А мені нема фуражу, то я ліг і лежу
[26, с. 184–185].

Як бачимо, сталою частиною монострофи, її текстовим ядром, залишались дві формули, які навіть у межах одного населеного пункту, залежно від обставин, змінювали семантику вірша шляхом контамінації з новими, актуальними формулами («а ви, хлопці, на половину заключаєте умову»; «а мені нема фуражу, то я ліг і лежу») або ж модифікацією певного сегменту («ячмінь та овес згноїв МТС»). Оказіональний характер мало і саме виконання вірша, за яке деколи можна було поплатитись навіть життям:

«Матвій Рахецький косив з чоловіками ячмінь і розказав вірш:

Жито та пшеницю везли за границю,
Ячмінь та овес забрав МТС,
А ви, дураки, їжте бурячки.

Після обіду його вже не стало – відправили на три роки в тюрму» [27, с. 238].

Деколи цей вірш був інкорпорований в інший, ядром якого була формула «сидить баба (дівка) в бур'яні (на рядні) та й рахує трудодні». Це той випадок, про який писали В. Білецька та А. Лобода, коли «коротенькі» пісні поєднувались у «пісню довгу»:

Сидить баба в бур'яні та й щитає трудодні.
А йде дід із граблями та й каже:
«Дурна ти, бабо, із своїми трудоднями!

Жито і пшеницю віддали за границю,
А ячмінь і овес забрав МТС,
А осталось трохи головні, – то на твої, бабо, трудовні»
[25, с. 33].

У цьому разі новоутворений вірш має цілісний, причинно-наслідковий зв'язок між окремими строфами, однак залишилося, з відомих причини, невідшліфоване фольклорною традицією місце «зшиття» двох формул.

Юрій Семенко спостеріг іще один механізм фольклоротворчого процесу: актуалізацію традиційних фольклорних текстів. Він назвав це явище «осучасненням». Наприклад, через заміну лексеми «пан» на лексему «колгосп» давня приказка часів кріпаччини стала актуальною під час колективізації: «У пана косять, а собі хліба просять» / «в колгоспі жито косять, а собі хліба просять» [15, с. 19].

Крім приказок, Ю. Семенко виділив такі різновиди паремій, як «подяки», «прокльони вождям» та «бажання» («Громадяни СРСР – “діти батька Сталіна” – хотіли б пошвидше осиротіти» [15, с. 22]), а також «загадки-запити», які, власне, являють собою тип анекдотів, що мають форму діалогу, «запитання – відповідь».

Структура цих анекдотів справді подібна до структури загадок, які мають форму запитання («Коли заець біжить в ліс, а коли з лісу? – Поки біжить до середини лісу, тоді – в ліс, а після середини уже з лісу» – таку загадку я пам'ятаю з дитинства). Це й спонукало фольклориста виділити їх в окрему групу й подати в розділі «приказки». «В советських умовах загадки перестали бути розвагою, – обґрунтував свою позицію вчений. – Вони пристрасно реагують на події поточного життя. Можливо, відображення поточних подій, схвильований відгук на них, і неприховане таврування советської дійсності призвело певною мірою до зниження художньої вартості загадок, перетворення їх на звичайні запи-

тання. Живучість цих загадок-запитів у сучасній народній поетичній творчості зумовлюється їхньою злободенністю, антикомуністичною спрямованістю та дотепними відповідями, однозвучними наставі народу, ради яких, власне, вони й творяться» [15, с. 24].

Для прикладу наведемо один зі зразків:

«Яка найбільша держава в світі?

– Україна.

– Чому?

Бо кордони України за Карпатами, столиця в Москві, а населення – в Сибірі» [15, с. 27].

Наступний розділ книги Ю. Семенка «Частівки». Фольклорист вважав, що цей термін був в ужитку до 1941 року і в преамбулі дав власне визначення частівки: «Це дво- або чотирискладова жартівливо-глузлива пісенька, злободенного, переважно політично загостреного змісту, що виконується під веселий мотив» [15, с. 35].

Фольклорист спостеріг певну семантичну роздвоєність цих новотворів: танцювальний ритм та легка мелодія поєднуються з сумним, трагічним змістом самого тексту. Учений також стверджував, що українська «частівка» має форму російської частушки та глибоко український зміст і колорит.

Найпоширенішим видом сучасного йому українського фольклору Юрій Семенко назвав політичний анекдот. У своєму виданні для дефініції цього жанру він обрав народну термінологію: «У народі називають «жартом» той вид фольклору, що його у фаховій літературі визначають як анекдот» [15, с. 44]. Саме тому наступний розділ книги «Народне слово» озаглавлений терміном «Жарти». «В советських умовах, – продовжував учений, – жарт став наймогутнішою нелегальною зброєю українського народу в боротьбі з комуністичною ідеологією, комуністичною системою. [...] Жарти, створені в «простому» народі, підважують саме ество комунізму» [15, с. 45].

Активний запис, публікація та дослідження антирадянського фольклору, зокрема і його малих форм, розпочався в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Перші публікації з'явилися у журналах «Народна творчість та етнографія», «Родовід», «Народознавчі зошити», а також і в різних краєзнавчих та наукових збірниках, у збірках спогадів про голодомор та окремими виданнями на кшталт «Народне слово» (1992), «Дожилася Україна» (1993) тощо. Часто ці публікації супроводжувалися коментарями або й ґрунтовними передмовами, де йшлося про історичні події 20–30-х років та особливості побутування й фіксації цих творів. Це публікації і статті письменників, журналістів, краєзнавців, істориків і фольклористів Василя Пахаренка, Ігоря Бугаєвича, Валентина Дубравіна, Павла Охріменка, Олексія Вертія, Дмитра Білоуса, Григорія Міняйла, Олександра Міщенко, Клавдії Фролової, Степана Шевчука, Вільяма Нолла, Тетяни Конончук та ін.

На окрему увагу заслуговує збірка запорізького письменника і журналіста Пилипа Юрика «Тільки Сталін на стіні» [24]. Найбільша цінність цієї книги полягає в тому, що всі вміщені у ній тексти – оригінальні записи фольклору, зроблені протягом майже півстоліття (60–90-ті роки) з народних уст, як вони побутували в усній традиції. Автор зовсім не використовує друкованих джерел. Важливо і те, що П. Юрик нарешті заповнив ту лакуну, яка до того часу існувала у фольклористиці: політичний фольклор 50–80-х років ХХ ст. Книга репрезентує вірші-монострофи, частушки та анекдоти антирадянського змісту. У передмові до неї професор Віктор Чабаненко назвав віршовані твори «приказками» та «співанками».

Чимало фольклорних текстів антирадянського спрямування опубліковано серед спогадів про голодомор, зокрема у виданнях «33-й: Голод. Народна книга-меморіал» (1991) (упорядники Володимир Маняк та Лідія Коваленко); «Мор: Книга Буття України» (2002, запис і впорядкування Олександра Мі-

щенка); на сторінках десяти томної серії «Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив» (2003–2014) за редакцією Юрія Мицика; у збірках спогадів, упорядкованих Сергієм П'ятаченком, Василем Соколом, Валентиною Борисенко, Любов'ю Сердунич та ін.

Чимало антирадянських частушок і віршів, а також і наївної поезії свідків голоду трапляється на сторінках «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні», виданої 2008 р. обласними державними адміністраціями. Ці твори інкорпоровані в спогади про голод, які записували сільські вчителі й учні шкіл, працівники закладів культури, бібліотекарі, члени сільських рад та міських адміністрацій тощо, тобто місцева інтелігенція. Так фольклор часів голодомору пасивно зберігається в пам'яті мешканців Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Кіровоградської, Сумської (цей том взагалі розпочинається «Думою про голод» Єгора Мовчана), Харківської, Хмельницької та Черкаської областей.

Респонденти не тільки розповідали вірш або пісню, а й згадували обставини їх виникнення і виконання, відомості про трагічну долю виконавців цих творів. Декілька віршів та частушок зафіксовано й у другому томі чотиритомного видання «Великий голод в Україні 1932–1933 років», упорядкованому Джеймсом Мейсом, і в збірках спогадів, зібраних на Харківщині Тамарою Поліщук та на Сумщині Борисом Ткаченком.

У кінці дев'яностих – на початку двотисячних з'явилася не лише низка статей, а й фундаментальні дослідження політичного антирадянського фольклору та усної пісенної традиції загалом, а також і кобзарсько-лірницької традиції ХХ ст. Це праці Костянтина Черемського, Михайла Чорнопиского, Євгена Луня, Романа Кирчіва, Сергія П'ятаченка, Тетяни Конончук, Ярослава Гарасима, Ольги Харчишин, Наталії Ярмоленко, Оксани Кузьменко та ін.

І тут перед науковцями знов постала проблема ідентифікації та дефініції жанрів фольклорних новотворів ХХ ст., окреслення їхніх меж. У зв'язку з цим спостерігаємо значне розмаїття народних і наукових термінів, якими послуговувались збирачі та дослідники. Зокрема, письменник і журналіст Ігор Бугаєвич у перших публікаціях 1990 р. назвав контамінацію куплетів про голодомор «думою про голод» – саме з такою назвою цей твір закріпився в науковій літературі. За свідченням записувача, так означив її сам автор, Єгор Мовчан: «Біда мені була з цією думою і може ще бути» [6, с. 62].

У передмові до збірки «Дожилося Україна» для означення малих фольклорних форм І. Бугаєвич використав народний термін «співанка», хоч він характерний для західних регіонів України: «Частину з наведених тут співанок я запам'ятав від парубків та дівчат в Диканьці» [8, с. 3].

Очевидно, що автор керувався спорідненістю формальних ознак цих новотворів із традиційними співанками: колумийковий розмір вірша, дво- або чотирискладова строфа. Далі І. Бугаєвич дав характеристику жанру «співанок», окресливши його основні ознаки: «Співанки – найоперативніша пісенна форма фольклору. Вони лаконічні, точні, злободенні. Сприймаються яскравіше, ніж агітаційні гасла, і породжують безпосередні емоції: сміх, гнів, іронію, отже, дошкульно поціляють в тих, хто заподіяв зло. А ще запам'ятовуються відразу, бо співаються речитативом, дохідливо і просто» [8, с. 3].

Збирач також здійснив спробу систематизації фольклору часів колективізації за сюжетно-тематичним принципом: фольклор про розкуркулення, про працю в перших колгоспах (СОЗах або ТСОЗах – товариствах спільного обробітку землі), власне про голод. Він виділив різні жанри цього протестного фольклору: співанки, кобзарські та лірницькі твори, травестії популярних пісень, двовірші, прислів'я та приказки [8, с. 4].

Важливо, що І. Бугаєвич наголосив на опозиційності народної поезії тих часів: «Саме народна творчість виявила ту могутню хвилю опору, з якою було марно змагатися більшовицьким катам» [8, с. 6]. Цю думку продовжив й інший збирач антирадянського фольклору, письменник і літературознавець з Черкащини Василь Пахаренко, який, власне, дав більш поетичну, ніж академічну характеристику зібраних ним матеріалів: «слово, що здолало смерть», «слово моторошної, проте щирої правди, скорботи, болю і нескореності», «краплини народного болю і спротиву, перелиті в крилате слово» тощо [18, с. 51].

Що ж стосується дефініцій жанрів, то В. Пахаренко вдався також до народної термінології, називаючи малі пісенні форми «співомовками» («Із записів співомовок про голодомор на Полтавщині») [18, с. 51, 54], а також «скоромовка» [18, с. 52], «примовка», «прислів'я», «анекдот».

Записані В. Пахаренком «співомовки» (а насправді – частушки та вірші-монострофи) – це різноманітні контамінації одних і тих самих формул у різних варіаціях, що й створює, на перший погляд, численні варіанти цих творів. Для прикладу наведемо декілька таких варіантів, умовно позначивши окремі формули та їх модифікації номерами 1, 2, 3. і т. д.

№ 1 1) Устань, Ленін, подивися, до чого ми дожилися:

2) *Клуня* раком, *хата* боком і *кобила* з одним оком.

3) І корова без хвоста, і комора пуста,

4) Ні *овечки*, ні свині, тільки Сталін на стіні;

№ 2 1) Устань, Ленін, подивися, до чого ми дожилися:

2) *Клуня* раком, *хата* боком, *кінь в колгоспі* з одним оком,

Ні *корови*, ні свині, тільки Сталін на стіні,

5) Тато в СОЗі, мама в СОЗі, у нас хата стоїть з лоззя,

6) А на хаті один куль, а всі кричать, що куркуль;

№ 3 7) Нема хліба, нема моні, а ми плескаєм в долоні.

1) Встань-ка, Ленін, подивися, як колгоспи розжилися:

2) *Гарба* раком, *трактор* боком і *кобила* з одним оком.

8) Їде Сталін на тарані, дві сільодки у кармані,
Цибулею поганяє – Америку доганяє.

9) А на хаті серп і молот, а у хаті смерть і голод [18, с. 52–53].

Можна навести ще десятки прикладів комбінацій цих та інших формул та їх модифікацій у «довгі» або «короткі» вірші чи пісні, об'єднані за тематикою і за змістом. Наведені ж В. Пахаренком зразки прислів'їв – це, як спостеріг іще Ю. Семенко, ті ж самі пісенні формули, що побутують автономно: «У колгоспі добре жить: один робить – сім лежить»; «В тридцять третьому году люди мерли на ходу» тощо [18, с. 53].

Ця унікальна здатність таких словесно-пісенних формул як існувати самостійно, так і поєднуватися в різних комбінаціях у більших чи менших монострофах, забезпечила можливість їхнього варіювання, оперативного реагування на події шляхом модифікації окремих елементів («як ми в СОЗі розжилися»; «як в колгоспах розжилися»), а найголовніше – швидкого поширення серед народних мас (одні й ті ж формули, наприклад «Серп і молот – смерть і голод» зафіксовано практично на всій території підрадянської України від Слобожанщини до Поділля). Тож не дивно, що носіями цього виду фольклору були практично всі: кобзарі й лірники, колгоспники та селяни-одноосібники, учителі, школярі, безпритульні, жебраки, інтелігенція, навіть голови колгоспів та партійні працівники. Можна сконструювати механізм творення і трансляції таких частушок і віршів: окремий носій, почувши та запам'ятавши певні куплети, довільно комбінував їх залежно від ситуації, редагуючи та додаючи щось власне, нове («хата раком, клуня боком» – «гарба раком, трактор боком»).

Відповідно до активізації тематичних досліджень новотворів ХХ ст. розширювалась і термінологічна база фольклористичної науки. Науковці поступово відходили від народної термінології і вдавались або до усталених літературознавчих термінів, або створювали нові. Так виникла ціла система по суті ідентичних

понять, кожне з яких, проте, мало свій специфічний відтінок та більший чи менший рівень узагальнення. Велика група термінів вказує на опозиційність фольклору різних жанрів до радянської влади та тоталітарного комуністичного режиму: «антирадянський» («антисоветський»), «антибільшовицький», «антикомуністичний», «антирежимний», «антиколгоспний», «антисталінський»; «підрадянський» або «підсоветський» фольклор. Одним із найпоширеніших за вживанням залишається термін «політичний фольклор», що розширює свої часові й територіальні межі ще навіть від XVIII ст. до наших днів. Важливо, що поняття «політичний» в українському суспільстві завжди охоплювало і поняття «опозиційний», за виконання цих творів багато хто поплатився життям, тому він завжди був «поза законом», становив і досі становить певну небезпеку для носіїв. Євген Пащенко означає політичний фольклор як «опозиційний режимові та всьому, що загрожує національній екзистенції» і виводить цю традицію опозиційності та непокори аж із часів Переяславської угоди, але найбільший сплеск такої опозиційної творчості дали, на його думку, події 20–30-х років XX ст. [28, с. 6–7].

Роман Кирчів у монографії «Двадцять століття в українському фольклорі» (2010) конкретизує це поняття («політична пісня», «політичний анекдот»), водночас запроваджує в науковий обіг іще цілу низку термінів на позначення новотворів XX ст., як загальних («новотворчість», «усна народна новотворчість», «новочасний фольклор», «фольклор у радянській Україні», «український фольклор радянського часу», «український фольклор XX століття», «позарадянський фольклор», «твори опозиційного антирадянського змісту», «тексти новітньої фольклорної формації», «словесна (фольклорна) новотворчість», «протестний фольклор», «опозиційний фольклор» тощо), так і конкретних («новотвори колядок, щедрівок і гаївок», «фольклор українських політв'язнів і репресованих», «фольклор сталінських і гітлерівських каторжан, гулагівчан»). Серед т. зв.

«малих жанрів» учений виділив «маршову пісню», «приповістки» («примівки»), «чутки», «каламбури», «дотепи», «лайки», «настінні графіті» і всі види народної творчості, «позначені духом протесту і боротьби», яка була під забороною та відзначається «оперативною реакцією на злобу дня» [10, с. 19, 40].

Серед видів «політичної пісні» Р. Кирчів виокремив «монострофічну пісню». Не цурається вчений і усталеного терміну «частушка», вважаючи її «окремим монострофічним видом пісенності» [10, с. 113].

На усталених літературознавчих традиціях базуються праці Михайла Чернопиского та Євгена Луня, які вживають на позначення фольклорних новотворів терміни «фольклорна політична (народнопісенна, народнопоетична) сатира», «антирадянська (антибільшовицька, політична) сатира», «народний вірш», «сатирична пісня», «монострофа», «сатиричний куплет», «частівка», «епіграма», «бліц-епіграма» тощо. Степан Мишанич, до речі, назвав «Думу про голод» «пісенною публіцистикою» [14, с. 419].

Фольклористка Оксана Кузьменко у монографії «Драматичне буття людини в українському фольклорі» (2018) вводить новий термін: «історично-політичний фольклор», а також оперує поняттями «народні вірші про голодомор», «вірші антирадянського (антипартійного) спрямування», «монострофи», «частушки (частівки)», «приказки», «примовки», «приспівки», «сатиричні мініатюри», «пісні-частівки», «пісенні монострофи», «табірні пісні», «виселенські пісні», «пісні-переробки», «перетекстівки», «паремії-медитації» тощо. «Анекдоти, частівки, примовки – типові жанри політичного фольклору “антисоветського спрямування”», – пише дослідниця [12, с. 66].

Отже, на сьогодні українська фольклористична наука створила широку термінологічну базу на позначення різних явищ фольклору ХХ століття, що забезпечує нам можливість описати і проаналізувати її першоджерела.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька В. З студій над сучасними піснями (До історії походження і розвитку однієї пісні р. 1923-го). *Етнографічний вісник*. Київ, 1926. Кн. 2. С. 38–43.
2. Білий В. В. «Автобіографія» чи спомини революції. *Етнографічний вісник*. Київ, 1926. Кн. 2. С. 61–67.
3. Білий В. В., Левченко М. Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні. *Етнографічний вісник*. Київ, 1926. Кн. 2. С. 68–77.
4. Білий В. В. Оповідання селянина про те, як він права добивався у денікінців. *Етнографічний вісник*. Київ, 1926. Кн. 2. С. 37–40.
5. Борисенко В. К. Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. Київ : Стилос, 2007. 288 с.
6. Бугаевич І. В. Кобзарська дума про голод. *Народна творчість та етнографія*. 1990. № 4. С. 62–63.
7. Галюн І. Нові кобзарські пісні. *Етнографічний вісник*. Київ, 1926. Кн. 2. С. 54–59.
8. Дожилася Україна... Народна творчість часів голодомору і колективізації на Україні / зібрав і прокоментував І. Бугаевич. Київ : Український письменник, 1993. 29 с.
9. Єфремов С. О. Щоденники 1923–1929. Київ : Газета «Рада», 1997. 848 с.
10. Кирчів Р. Ф. Двадцять століття в українському фольклорі. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. 536 с.
11. Крук И. И. Формула. *Восточнославянский фольклор. Словарь науч. и нар. терминологии / редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. Минск : Наука і техніка, 1993. С. 422–423.*
12. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових війн): монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
13. Лобода А. В. Від частушки до пісні «довгої». *Етнографічний вісник*. Київ, 1928. Кн. 7. С. 45–53.
14. Мишанич С. В. Реалізована «бінарна» опозиція: більшовики і кобзарі. *Степан Мишанич. Фольклористичні та літературознавчі праці : в 2 т. Т. 2. Донецьк : ДНУ, 2003. С. 415–426.*
15. Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору / упорядкув., передмова, вступ і примітки Ю. Семенка ; видання Союзу земель Соборної України селянської партії. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1964. 130 с.

16. Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору / упорядкув., передмова, вступ і примітки Ю. Семенка. Львів : Вечірня година, 1992. 96 с.

17. Олексієва О.В., Білий В. В. Коротенькі пісні (частушки) років 1917–1925. *Етнографічний вісник*. Київ, 1925. Кн. 1. С. 22–36.

18. Пахаренко В. Слово, що здолало смерть. Записи народної поетичної творчості про насильницьку колективізацію та штучний голод 1933 року. *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 6. С. 51–54.

19. Петров В. З фольклору правопорушників. *Етнографічний вісник*. Київ, 1926. Кн. 2. С. 44–60.

20. Підсоветські анекдоти / записав і впорядкував Г. Сенько ; карикатури роботи арт. маляра Віктора Цимбала. Буенос-Айрес : Перемога, 1956. 145 с.

21. Сенько Г. «Штани латані у клітку – виконуєм п'ятитітку...». Буенос-Айрес : Перемога, [б. р.]. 34 с.

22. Сенько Г. Народні приповідки-частівки про національно-визвольну боротьбу 1917–21 рр. Буенос-Айрес : Перемога, 1953. 46 с.

23. Сенько Г. Правдивий український фольклор під совітами: українські приповідки-частівки. Вінніпег : Новий шлях, 1947. 32 с.

24. Тільки Сталін на стіні. Фольклор епохи соціалізму та будівництва комунізму / зібраний і впорядкований Пилипом Юриком ; редактор В. А. Чабаненко. Запоріжжя : Просвіта, 2003. URL : <https://pilipyurik.com/tvorchyi-dorobok/27-folklor/640-2014-10-06-13-02-28>.

25. Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив : у 10 т. / За ред. о. Ю. Мицика ; Упорядн. : о. Ю. Мицик, А. Бойко, С. Таранець. Національний університет «Києво-Могилянська академія» ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Державний комітет архівів України ; Канадський інститут українських студій Альбертського університету (Едмонтон) ; Українсько-канадський дослідно-документаційний центр (Торонто). Т. 2. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 443 с.

26. Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив : у 10 т. / За ред. о. Ю. Мицика ; Упорядн. : о. Ю. Мицик, Л. Іваннікова. Національний університет «Києво-Могилянська академія» ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Державний комітет архівів України ; Канадський інститут українських студій Альбертського університету (Едмонтон) ; Українсько-канадський дослідно-документаційний центр (Торонто). Т. 3. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 432 с.

27. Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив : у 10 т. / Кер. проекту о. Юрій Мицик ; Упорядн. : о. Ю. Мицик, І. Ю. Тарасенко, Л. В. Іваннікова, Н. В. Кукса. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського ; Національний університет «Києво-Могилянська академія» Т. 8. Київ, 2012. 465 с.

28. Український політичний фольклор / упорядкув., передм., коментарі Є. М. Пащенко. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2008. 100 с.

29. Усна політична та еротична творчість (у записах 1920–1940 рр.) : Пісні. Перекази. Прислів'я. Приказки. Прикмети / упоряд., публікації Євгена Пащенко. Київ : ФОП Маслаков, 2017. 270 с.

30. Черемський К. Повернення традиції: з історії нищення кобзарства. Харків : Центр Леся Курбаса, 1999. 288 с.

31. Чернопиский М. Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова : Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 170 с.

REFERENCES

1. BILETSKA, Vira. *From the Studies of Modern Songs (On the History of the Origin and Development of One Song of 1923)*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 38–43 [in Ukrainian].

2. BILYI, Volodymyr. «*Autobiography*» or *Memories of the Revolution*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 61–67 [in Ukrainian].

3. BILYI, Volodymyr, Mykola LEVCHENKO. *Peasants' Narrations on the Civil War Times in Ukraine*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 68–77 [in Ukrainian].

4. BILYI, Volodymyr. *A Story of a Peasant How He has Sought Rights from the Denikin's Army*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 37–40 [in Ukrainian].

5. BORYSENKO, Valentyna. *Candle of Memory: Oral Story about the Genocide of Ukrainians in 1932–1933*. Kyiv: Stylos, 2007, 288 pp. [in Ukrainian].

6. BUHAYEVYCH, Ihor. *Kobzar's Duma about the Famine*. In: Oleksandr KOSTIUK, ed.-in-chief. *Folk Art and Ethnography*, 1990, no. 4, pp. 62–63 [in Ukrainian].

7. HALIUN, Ivan. *New Kobzar's Songs*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 54–59 [in Ukrainian].

8. *Ukraine has Reached... Folk Art of the Times of Holodomor and Collectivization in Ukraine*. Collected and commented by Ihor BUHAYEVYCH. Kyiv: Ukrainian Writer, 1993, 29 pp. [in Ukrainian].
9. YEFREMOV, Serhiy. *Diaries of the 1923–1929*. Kyiv: «Rada» Newspaper, 1997, 848 pp. [in Ukrainian].
10. KYRCHIV, Roman. *The Twentieth Century in Ukrainian Folklore*. Lviv: NAS of Ukraine Institute of Ethnology, 2010, 536 pp. [in Ukrainian].
11. KRUK, Ivan. Formula. In: Kanstantsin KABASHNIKOV, Halyna BARTASHEVICH et al., eds. *East-Slavic Folklore: Dictionary of Scientific and Folk Terminology*. Minsk: Science and Technics, 1993, pp. 422–423 [in Russian].
12. KUZMENKO, Oksana. *Dramatic Existence of the Person in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (the Period of the First and Second World Wars): A Monograph*. Lviv: NAS of Ukraine Institute of Ethnology, 2018, 728 pp. [in Ukrainian].
13. LOBODA, Andriy. *From Chastushka to «Long» Song*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv: 1928, book 7, pp. 45–53 [in Ukrainian].
14. MYSHANYCH, Stepan. Embodied «Binary» Opposition: Bolsheviks and Kobzars. In: Stepan MYSHANYCH. *Works in Folkloristics and Literary Criticism in Two Volumes*. Donetsk: DNU, 2003, vol. 2, pp. 415–426 [in Ukrainian].
15. SEMENKO, Yuriy, compiler. *People's Word. Collection of Modern Ukrainian Folklore*. Prefaced and annotated by Yuriy SEMENKO. Edition of the Peasant Party of the Union of the Collective Ukraine Lands. New York, Munich, 1964, 130 pp. [in Ukrainian].
16. SEMENKO, Yuriy, compiler. *People's Word. Collection of Modern Ukrainian Folklore*. Prefaced and annotated by Yuriy SEMENKO. Lviv: Evening Time, 1992, 96 pp. [in Ukrainian].
17. OLEKSIYEVA, O., Volodymyr BILYI. *Short Songs (Chastushki) of the 1917–1925*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1925, book 1, pp. 22–36 [in Ukrainian].
18. PAKHARENKO, Vasyly. *The Word that has Overcome Death. Notes of Folklore on Forcible Collectivization and Artificial Famine in 1933*. In: Oleksandr KOSTIUK, ed.-in-chief. *Folk Art and Ethnography*, 1991, no. 6, pp. 51–54 [in Ukrainian].
19. PETROV, Viktor. *From the Folklore of Offenders*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 44–60 [in Ukrainian].
20. SENKO, Hryhoriy, compiler. *Sub-Soviet Anecdotes*. Recorded by Hryhoriy SENKO. Cartoons by the painter Viktor TSYMBAL. Buenos Aires: Victory, 1956, 145 pp. [in Ukrainian].
21. SENKO, Hryhoriy. “Patched Checkered Trousers – We are Executing the Five-Year Plan...”. Buenos Aires: Victory, n. d., 34 pp. [in Ukrainian].

22. SENKO, Hryhoriy. *Folk Sayings-Chastushki on the National-Liberation Struggle of the 1917–1921*. Buenos Aires: Victory, 1953, 46 pp. [in Ukrainian].
23. SENKO, Hryhoriy. *True Ukrainian Folklore under the Soviets: Ukrainian Sayings-Chastushki*. Winnipeg: New Way, 1947, 32 pp. [in Ukrainian].
24. CHABANENKO, Viktor, ed. *Only Stalin is on the Wall. Folklore of Socialism and Communism Building Epoch*. Collected and compiled by Pylyp YURYK. Zaporizhzhia: Prosvita, 2003 [online]. Available from: <https://pilipyurik.com/tvorchy-dorobok/27-folklor/640-2014-10-06-13-02-28> [in Ukrainian].
25. MYTSYK, Yuriy, ed. *Ukrainian Holocaust of the 1932–1933: Testimonies of the Survived: In Ten Volumes*. Compiled by f. Yuriy MYTSYK, A. BOIKO, Serhiy TARANETS. National University “Kyiv-Mohyla Academy”; NASU Mykhailo Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Criticism; State Committee of the Archives of Ukraine; Canadian Institute of Ukrainian Studies at Alberta University (Edmonton); Ukrainian-Canadian Research and Documenting Centre (Toronto). Kyiv: “Kyiv-Mohyla Academy” Publishing House, 2004, vol. 2, 443 pp. [in Ukrainian].
26. MYTSYK, Yuriy, ed. *Ukrainian Holocaust of the 1932–1933: Testimonies of the Survived: In Ten Volumes*. Compiled by f. Yuriy MYTSYK, Liudmyla IVANNIKOVA. National University “Kyiv-Mohyla Academy”; NASU Mykhailo Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Criticism; State Committee of the Archives of Ukraine; Canadian Institute of Ukrainian Studies at Alberta University (Edmonton); Ukrainian-Canadian Research and Documenting Centre (Toronto). Kyiv: “Kyiv-Mohyla Academy” Publishing House, 2006, vol. 3, 432 pp. [in Ukrainian].
27. MYTSYK, Yuriy, ed. *Ukrainian Holocaust of the 1932–1933: Testimonies of the Survived: In Ten Volumes*. Compiled by f. Yuriy MYTSYK, Inna TARASENKO, Liudmyla IVANNIKOVA, N. KUKSA. NAS of Ukraine. Mykhailo Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Criticism; National University “Kyiv-Mohyla Academy”. Kyiv: “Kyiv-Mohyla Academy” Publishing House, 2012, vol. 8, 465 pp. [in Ukrainian].
28. PASHCHENKO, Yevhen, compiler. *Ukrainian Political Folklore*. Prefaced, commented by Yevhen PASHCHENKO. Kyiv: Mykola Dmytrenko Publisher, 2008. 100 pp. [in Ukrainian].
29. PASHCHENKO, Yevhen, compiler. *Oral Political and Erotic Art (In the Records of the 1920s–1940s): Songs. Legends. Proverbs. Sayings. Signs*. Kyiv: PPO Maslakov, 2017, 270 pp. [in Ukrainian].
30. CHEREMSKYI, Kost. *Return of Tradition: From the History of Cobzarstvo Destruction*. Kharkiv: Les Kurbas Center, 1999, 288 pp. [in Ukrainian].
31. CHORNOPYSKYI, Mykhailo. *Folklore Political Satire of the 1920s in the Records of Serhiy Yefremov: A Monograph*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing Center, 2001, 170 pp. [in Ukrainian].

SUMMARY

Early twentieth century is characterized by rapid development of political folklore. Therefore, the issue of the creation of a terminological basis for designation of these folklore innovations has been arisen immediately. For a long time both folk and scientific terminology are full-fledged. Chastushka has been known as the most widespread folklore form. It has been called a «short» or a «thin» song among people. Volodymyr Bilyi has described this genre as «revolutionary chastushka». The scholar has supposed that the so-called «long» songs, in particular Kobzar's ones, are formed just from the small songs. Vira Biletska has expressed important observations on the process of folklore formation in the 1920s. She has considered the mechanism of chastushki creation. Viktor Petrov has defined this phenomenon as song contamination. Thus, in the 1920s already the scholars have come close to comprehension of the folklore formula as a stable verbal construction capable to function both independently and in combination with other formulas in folklore texts. The article author concludes that all the innovations of the early twentieth century are the contaminations of individual independent common folklore formulas, consisting of one or more segments. Some records of political folklore have been made by the correspondents of the Ethnographic Committee of the All-Ukrainian Academy of Sciences. The collectors have used folk terminology for the genre identification of certain samples, such as «short songs», «thin songs», «songs», «sayings», «chastushki». Obviously, they have been distinguished by functional principle, while scholars identify genres mainly by subject or text structure. Fixation and publication of anti-Soviet political folklore is resumed during the German occupation and later in the Ukrainian diaspora. A significant contribution with their collections has been made by Hryhoriy Senko and Yuriy Semenko. Thanks to them, the terminological field of Ukrainian folkloristics has received such concepts as «sayings-chastushki», «sub-Soviet anecdotes», «true folklore», i. e. an alternative to the so-called «Soviet folklore», «folklore of national opposition», «folklore of the national liberation struggle», etc. H. Senko has chosen the folk terms «saying» and «saying-chastushka» to denote small folklore forms (poems and chastushki). Yuriy Semenko has distinguished the following genres of political folklore: sayings and proverbs, riddle, chastushka, duma, joke (actually, anecdote). The scientist uses the terms «modern Ukrainian folklore», «folklore with anti-Soviet content», «anti-communist folklore». In the scholar's opinion, sayings are the concluding or other small parts of larger

folklore texts separated from them. Hryhoriy Senko and Yuriy Semenko have introduced the terms «flourish chastushki» and «chastushki-sayings». Yu. Semenko has called sayings, proverbs, catch-words and even sentences as the folklore (linguistic) formulas. He has distinguished it as an independent part of the text, which can exist both separately and in combination with the others, as a part of a song, poem or chastushka. Yu. Semenko has showed the scheme of chastushki, sayings and other monostrophes creation. He calls political anecdote the most common type of contemporary Ukrainian folklore. He has chosen the popular folk term «joke» to define this genre in his edition. Active recording, publication and investigation of anti-Soviet folklore has been continued in the late 1980s – early 1990s. Substantial studies of political anti-Soviet folklore have appeared at the same time. Therefore, we observe a significant diversity of folk and scientific terms used by collectors and researchers. These are «saying», «song», «byword», «tongue-twister», «facetious saying» «proverb». In reality, these are the same song formulas that exist either independently or in contamination with the others. This unique ability of the poem-song formulas to exist independently or united in various combinations in monostrophes has provided the possibility of their variation and rapid extension among people. Upon activation of the topical studies of the innovations of the twentieth century, the terminological base of the folkloristics has been also expanded. The scholars have gradually departed from the folk terminology and used either fixed terms of the literary criticism or created new ones. The whole system of identical concepts has emerged. They indicate the opposition of the various genres to folklore: «anti-Soviet», «anti-Bolshevik», «anti-communist», «anti-regime», «anti-Stalin»; «sub-Soviet» or «post-Soviet» folklore. The concept «political folklore» still is one of the most widespread terms. Roman Kyrchiv has concretized it («political song», «political anecdote») in the monograph *The Twentieth Century in Ukrainian Folklore* (2010). At the same time he has introduced a number of terms to denote neologisms of the twentieth century, both general and specific, into scientific circulation. The folklorist Oksana Kuzmenko in the monograph *Dramatic Existence of the Person in Ukrainian Folklore* (2018) introduces a new term, exactly «historical and political folklore», as well as operates a number of new concepts. Thus, a wide terminological base has been created for today to denote various phenomena in the folklore of the twentieth century, which provides us with the possibility to describe and analyze its rich source base.

Keywords: political folklore, anti-Soviet folklore, small folklore forms, monostrophe rhymes, chastushki, innovations of the 20th century.